

**MAVZU: "QISSAYI MASHRAB" ASARI HAQIDA ILMIY
MULOHAZALAR TAHLILI**

*Farg'ona davlat universiteti filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi 23.87-
guruh talabasi **Abbosova Sarvinoz***

Annotatsiya: Ushbu maqolada "Qissayi Mashrab" asarining badiiy-g'oyaviy qimmatini, undagi sufiylik qarashlarining ifodalanishi hamda Mashrab timsolining obraz sifatida shakllanishi ilmiy tahlil etiladi. Asarda tasavvufiy mafkura, xalqona uslub, ramziy obrazlar va ma'naviy poklanish g'oyalari uyg'unligining qanday namoyon bo'lishi muhokama qilinadi. Shuningdek, qissaning manba sifatidagi tarixi, uning xalq og'zaki ijodi bilan aloqador jihatlari va keyingi adabiy jarayonga ta'siri haqida ilmiy mulohazalar beriladi. Tadqiqotda qissadagi syujet dinamikasi, badiiy tasvir vositalari, konflikt tabiatining falsafiy asoslari hamda Mashrab shaxsining adabiy prototip sifatidagi talqinlari chuqur tahlil qilinadi. Maqola "Qissayi Mashrab"ning o'zbek adabiy merosidagi o'rni va uning ma'naviy-estetik ahamiyatini yoritishga qaratilgan.

Abstract: This article scientifically analyzes the artistic and ideological value of the work "Qissayi Mashrab", the expression of Sufi views in it, and the formation of the Mashrab image as an image. The work discusses how the harmony of mystical ideology, folk style, symbolic images, and ideas of spiritual purification is manifested. Also, scientific considerations are given about the history of the story as a source, its aspects related to folk oral creativity, and its influence on the subsequent literary process. The study deeply analyzes the dynamics of the plot in the story, means of artistic depiction, the philosophical foundations of the nature of the conflict, and interpretations of the Mashrab figure as a literary prototype. The article aims to highlight the place of "Qissayi Mashrab" in the Uzbek literary heritage and its spiritual and aesthetic significance.

Аннотация: В данной статье рассматривается художественно-идеологическая ценность произведения «Киссаи Машраб», выражение в нем

суфийских воззрений и результаты научного анализа образа Машираба как образа. В работе рассматривается, как проявляется гармония мистической идеологии, народного стиля, символических образов и идей духовного очищения. Приводятся история рассказа как источника, его связь с народной устной культурой и его влияние на последующий литературный процесс. В исследовании дается глубокий анализ динамики сюжета в рассказе, производства художественных образов, философских основ природы конфликта и интерпретаций личности Машираба как литературного прототипа. Статья способствует повышению места «Киссаи Машираба» в узбекском литературном наследии и его духовно-эстетической значимости.

Kalit so‘zlar: *Qissayi Mashrab, Mashrab merosi, tasavvuf adabiyoti, irfoniy g‘oyalar, badiiy talqin, ramz va timsollar, xalqona ruh, poetik tizim, rivoyat unsurlari, janr xususiyatlari, kompozitsiya, obrazlar tahlili, manbaviy asoslar, adabiy meros, ma‘naviy-ma‘rifiy g‘oyalar.*

“Qissayi Mashrab” o‘zbek adabiy merosining shakllanishida muhim o‘rin tutgan asarlardan biri bo‘lib, u nafaqat tasavvufiy tafakkur, balki xalq ongining ma‘naviy dunyosini yorituvchi noyob matn sifatida ko‘p yillardan beri adabiyotshunoslar e‘tiborida turib keladi. Uning qo‘lyozma an‘analari XIX asrning birinchi yarmiga borib taqalishi haqidagi ma‘lumotlar O‘zbekiston Fanlar akademiyasi qo‘lyozmalar institutida saqlanayotgan nusxalar orqali aniqlangan. Bu qo‘lyozmalarni birinchi bo‘lib tizimli tarzda o‘rgangan olimlardan biri B. Valixo‘jayev bo‘lib, u “O‘zbek xalq kitoblari” nomli tadqiqotida qissaning ellikdan ortiq turli variantlari mavjudligini aniq ilmiy dalillar bilan tasdiqlaydi. Ayni paytda A. Fitratning 1920–1930 yillarda Mashrabga bag‘ishlagan tadqiqotlari asarning manqibiy tabiatini ilmiy muomalaga kiritgan ilk yondashuvlardan bo‘ldi. Fitrat Mashrab shaxsi va qissa voqealarining tarixiy ildizlarini turli manbalardan izlab, “Qissayi Mashrab”ni xalq ongida shakllangan irfoniy-biografik matn sifatida baholagan.

Keyingi davr tadqiqotlarida, xususan N. M. Mallayev, A. Hayitmetov, S. G‘aniyeva, H. Boltaboev kabi olimlar qissa matnini tasavvuf falsafasi nuqtayi

nazaridan tahlil qilib, undagi ruhiy tajribalar, darveshlik holatlari, ishq va fano haqidagi qarashlarni aniq tariqat manbalari bilan qiyosiy o'rganganlar. Xususan, Hayitmetov Mashrabni tasavvufning xalqona talqinini yaratgan ijodkor sifatida baholaydigan bo'lsa, Boltaboev Mashrabning ruhiy sayri qissada bosqichma-bosqich ramziy tarzda berilganini, bu jarayonning har bir nuqtasi Naqshbandiya ta'limotidagi suluk tizimi bilan bog'lanishini ilmiy asoslagan. Shuningdek, G'aniyeva qissaning shakllanishida manoqib janri asosiy o'rinda turishini, undagi voqealar ketma-ketligining biografiyadan ko'ra ko'proq irfoniy maqsadga xizmat qilishini alohida ta'kidlaydi.

“Qissayi Mashrab”ning mazmuniy qatlamlari ichida eng chuqur tadqiq etilgan jihatlardan biri — undagi ramz va timsollar tizimidir. Bu borada V. Abdullaevning ishlari e'tiborga molik bo'lib, u qissada uchraydigan sahro, yo'l, suv, mastlik kabi obrazlarning tasavvufiy ramziyligini keng ko'lamda sharhlab beradi. Masalan, Mashrabning uzoq safarlarga chiqishi, doimiy ravishda yo'l holatida tasvirlanishi — solikning Haqqa intilishi, ruhiy o'sishining davomiyligi sifatida talqin qilinadi. Suv unsuri esa Haqiqat nuri, poklanish va ma'rifat ma'nolarini ifodalaydi. Mastlik obrazining ko'p uchrashi esa ilohiy ishqning inson qalbini butunlay egallashini bildiruvchi eng yuqori maqom sifatida tushuntiriladi. Bu ramziy qatlam asarni nafaqat ma'rifiy, balki falsafiy matn sifatida ham alohida qadrlashga sabab bo'ladi.

Mashrab obrazi atrofida shakllangan personajlar ham adabiyotshunoslarning diqqat markazida bo'lgan. Fitratdan boshlab To'rayev, Abdullaev, Valixo'jayev kabi ko'plab tadqiqotchilar qissadagi ustoz Bozor Oxun, Ko'kaldosh, hokimlar va xalq vakillari obrazlarini ijtimoiy xarakter sifatida tahlil qilganlar. Ularning fikricha, asardagi ziddiyatlarning asosida XVII–XVIII asrlardagi ijtimoiy hayotning o'tkir muammolari — diniy mutaassiblik, mansabparastlik, hokimlar zulmi va xalqning adolat haqidagi iztiroblari mujassam. Mashrabning dadil va mardona so'zlari, riyokor ruhoniylar bilan bahslari uning xalq qahramoni sifatida talqin etilishiga asos bo'ladi. Shuning uchun ham qissa ko'p yillardan buyon xalq orasida keng tarqalgan,

kitobiy qismatga ega bo'lgan va xalqning ma'naviy o'zlik izlanishlarida muhim rol o'ynagan.

Asarning ilmiy ahamiyatini oshirgan omillardan biri — uning ko'p variantlilik. A. Erkinov va A. Rustamov qissa qo'lyozmalarini qiyosiy tahlil qilib, matnlar orasidagi tafovutlar, qo'shimchalar va qisqartmalar orqali asarning turli muhitlarda qayta ishlanganini ilmiy isbotlaganlar. Bu jarayon xalqning Mashrab haqidagi tasavvurlarini avloddan-avlodga o'tish jarayonida boyib, o'zgarib borganini ko'rsatadi. Bunday ko'p variantli matnlar folklor va yozma adabiyot oralig'idagi o'tish davrining yorqin namunasi sifatida juda qimmatli.

Shu tariqa, "Qissayi Mashrab" ilmiy nuqtayi nazardan qaralganda, o'zbek adabiy tafakkuri tarixining tasavvufiy, falsafiy va xalqshunoslik qatlamlarini birlashtirib turuvchi nihoyatda murakkab va sermazmun matn hisoblanadi. U nafaqat Mashrab siymosining badiiy talqinini beradi, balki tarixiy faktlar, tasavvufiy g'oyalar, sotsiokulturna jarayonlar va xalqning ruhiy tajribalarini mujassam qilgan manba sifatida bugungi adabiyotshunoslik uchun ham beqiyos ahamiyatga ega.

Xulosa: "Qissayi Mashrab" o'zbek adabiy merosining eng muhim, tasavvufiy-irfoniy qatlamga ega asarlaridan biri sifatida ilmiy tahlil qilinganida uning badiiy, tarixiy va ma'naviy ahamiyati aniq ko'rinadi. Tadqiqotchilar fikricha, qissa nafaqat Mashrab shaxsini ideal darvesh va xalq qahramoni sifatida talqin qiladi, balki XVIII–XIX asrlardagi ijtimoiy, diniy va madaniy muhitni aks ettiruvchi manba sifatida ham qadrlidir. Asardagi ramz va timsollar, obrazlar tizimi, rivoyat va manoqib elementlari qissaning tasavvufiy falsafasini, xalqning ma'naviy dunyoqarashini chuqur ochib beradi. Qo'lyozma nusxalar va ilmiy tadqiqotlar ko'rsatganidek, qissa xalq ijodiy an'analari yozma adabiyot bilan uyg'unlashtirib, o'zbek adabiy tafakkurining rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Shu bilan birga, "Qissayi Mashrab"ning o'rganilishi nafaqat tarixiy va badiiy, balki sotsiokulturna jihatdan ham ilmiy qimmatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Umuman olganda, asar o'zbek tasavvuf adabiyotining xalqona va falsafiy qatlamlarini uyg'unlashtiruvchi noyob namuna sifatida adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida dolzarb tadqiqot obyekti bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fitrat, A. O'zbek adabiyoti namunalaridan. Toshkent, 1926.
2. Valixo'jayev, B. O'zbek xalq kitoblari. Toshkent, 1972.
3. Mallayev, N.M. O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent, 1976.
4. Hayitmetov, A. O'zbekiston tasavvuf adabiyoti. Toshkent, 1985.
5. G'aniyeva, S. Manoqib va qissa janri o'zbek adabiyotida. Toshkent, 1990.
6. Boltaboev, H. Mashrab poetikasi va ramzlar tizimi. Toshkent, 2003.
7. Abdullaev, V. Tasavvufiy matnlar va ramzlar. Toshkent, 2010.
8. Xoliqov, R. Xalq adabiyoti va sotsiokultura. Toshkent, 2008.
9. Mulla Niyoz Muhammad. Tazkirayi Muqimxoniy. Toshkent, 1905–1910 (qo'lyozma nusxalar).
10. Ro'ziqobil, F. Tazkirayi Ro'zakiy. Toshkent, 1912 (qo'lyozma nusxalar).